

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Кашеварової Наталії Григорівни

**«ПАРТІЙНІ СЛУЖБИ АЛЬФРЕДА РОЗЕНБЕРГА У РЕАЛІЗАЦІЇ
ІДЕОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ПОЛІТИКИ ТРЕТЬОГО РАЙХУ:
ІСТОРИКО-ДОКУМЕНТОЗНАВЧИЙ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ
АСПЕКТИ»,**

**подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за
спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні
історичні дисципліни**

Події Другої світової війни все більше і більше віддаляються від нашого часу, і новітні війни та збройні конфлікти мали б змусити дослідників акцентувати увагу на сучасних проблемах. Проте Друга світова війна не дає нам жаль забути про себе. Так, пам'ять про ту війну була використана для формування і розвитку мобілізаційних технологій, які використало вище керівництво Російської Федерації для розв'язування сучасної російсько-української війни. Окремі ідеологічні постулати фашизму та комунізму і зараз працюють на поглиблення політичних конфліктів.

У наш час дослідження та аналіз ідеологічної складової політики Третього Райху привертає увагу не тільки істориків та філософів, а й представників політичної науки. Водночас надзвичайно важливою проблемою залишається реконструкція та актуалізація документальних комплексів служб, які брали участь у розробці та нав'язуванні нацистської ідеології.

Одним із головних ідеологів німецького нацизму вважається Альфред Ернст Розенберг, який виклав свої головні ідеї у праці «Міф двадцятого століття: оцінка духовно-інтелектуальної боротьби нашого часу». У структурі Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії він створив низку служб, які відомі як «служби Розенберга». До таких служб належать

Зовнішньополітичне відомство НСДАП, Служба Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП з кількома її підрозділами, яка була центральною у цій системі, Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга, Товариство з дослідження світової більшовицької загрози, Вища школа НСДАП з інститутами, Східна бібліотека Розенберга тощо. Крім цього, важливі координуючі та адміністративні функції виконувала й партійна канцелярія Розенберга. При тому документи партійних служб Розенберга були представлені дослідникам не так давно: лише у 1990–2000-х роках. Цей факт обумовив практично повну відсутність спеціальних наукових пошуків, присвячених вивченню цієї документальної бази. Проте аналіз таких документів дозволив би науковцям пролити світло на те, як партійні служби Розенберга намагалися визначати політичний світогляд державних службовців та службовців Вермахту і пропагувати нацистські погляди у країнах Західної Європи. Це визначає актуальність дослідження Н.Г. Кашеварової, аналогів якому не існує у вітчизняній історіографії.

Вступ рецензованої дисертації містить основні положення, передбачені вимогами до написання дисертаційної роботи, які показують новизну дисертації, її практичне значення. Чітко сформовані предмет та об'єкт дослідження, його мета та завдання. Викладено теоретико-методологічну базу роботи.

У першому розділі дисертаційного дослідження зосереджено увагу на аналізі наукового доробку з означеної проблеми. На основі використання історіографічного аналізу та синтезу, історичного, проблемно-хронологічного, порівняльного, ретроспективного та інших методів наукового пошуку проаналізовано процес накопичення історіографічних розвідок з проблеми дослідження. Аналіз дозволив стверджувати про недостатність висвітлення теми дослідження в українській історіографії (с. 67). Поруч з тим дослідниця цілком справедливо твердить, що комплекси архівних документів служб А. Розенберга не були об'єктом спеціальних досліджень (с. 89).

Водночас у розділі вміщений аналіз багатьох наукових досліджень, які є дотичними до обраної авторкою теми наукового пошуку.

В основі джерельної бази дослідження – документи Федерального архіву Німеччини (Bundesarchiv). Йдеться про фонди NS 8 («Kanzlei Rosenberg», або «Канцелярія Розенберга»), NS 15 (Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP, або «Служба Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП») NS 30 («Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg», або «Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга») та NS 43 (Außenpolitisches Amt der NSDAP, або «Зовнішньополітичне відомство НСДАП»), R 6 (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete, або «Міністерство окупованих східних територій»), NS 18 (Reichspropagandaleiter der NSDAP, або «Керівник пропаганди НСДАП»), NS 19 (Persönlicher Stab Reichsführer-SS, або «Особистий штаб райхсфюрера СС»), R 43 (Reichskanzlei, або «Імперська канцелярія»), R 55 (Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, або «Імперське міністерство народної просвіти і пропаганди»), R 58 (Reichssicherheitshauptamt, або «Головне відомство імперської безпеки»). Широке використання для аналізу архівних матеріалів свідчить не лише про високу кваліфікацію дослідниці, а й про її наполегливість та потужні здібності у організації роботи.

Дослідниця справедливо відзначила, що багато документів у справах зафіксовані у зворотньому порядку, а листування, яке становить значний масив документів служб Розенберга, нерідко вміщене у кілька справ, що суттєво ускладнює роботу з документами (с. 77). Аналіз документів дозволив дослідниці зробити важливий висновок, що документи установи, яких немає у фонді установи, можуть зберігатися у низці інших фондів, і не лише досліджуваного періоду (с. 82).

У другому розділі дисертаційного дослідження, який має назву «Альфред Розенберг і НСДАП. Становлення ідеологічних засад націонал-соціалізму та системи ідеологічних поглядів А. Розенберга», міститься аналіз документів

канцелярії Розенберга, матеріалів, пов'язаних із розбудовою його партійної кар'єри та формуванням концептуальних засад «расової теорії націонал-соціалістичної ідеології Альфреда Розенберга».

Розділ містить досить розлогий аналіз змісту праці А. Розенберга «Міф двадцятого століття: оцінка духовно-інтелектуальної боротьби нашого часу», що, власне, перебуває поза предметним полем дисертаційної роботи, визначеним авторкою. На сторінках розділу дослідниця поруч з іншими науковцями робить цілком виважений висновок, що ідеологія Розенберга стала значним внеском у доктрину націонал-соціалізму, а у його концепції знайшли відображення п'ять складових «внутрішнього світу людини»: політична (народна) релігія, мораль, мистецтво, наука, філософія, об'єднані поняттям волі і тоталітарним характером націонал-соціалізму (с. 187). Однак аналіз змісту розділу дозволяє стверджувати про те, що джерелознавчий аналіз становить його меншу частину, а сам розділ значною мірою сформований за рахунок компіляції думок та суджень інших авторів, частина яких віддали перевагу здійсненню наукового пошуку не як історики, історіографи чи джерелознавці, а як філософи чи політологи.

Третій розділ дослідження Н. Г. Кашеварової має назву «Зовнішньополітичне відомство НСДАП, документальна спадщина та вектори ідеологічної діяльності (1933–1945) і містить аналіз документальних комплексів, пов'язаних із діяльністю АПА. Особливий інтерес викликало «українське питання» в поглядах Розенберга та архівні джерела АПА з історії української еміграції.

Авторка відзначила, що документи АПА свідчать, що Розенберг звертав увагу на конфронтаційні стосунки поляків та українців, вивчав різні аспекти українсько-польського, українсько-угорського питань, в тому числі у світлі українсько-карпатського опозиційного руху (с. 265). Аналіз наявних документів дозволив їй стверджувати, що Розенберг був прихильником створення низки напіваавтономних національних державних утворень на кордонах СРСР, які б грали роль своєрідного буфера між Європою та Росією

(с. 268). Але хоча Розенберг підтримував стосунки з більшістю українських емігрантів ще в Мюнхені, про що свідчать документи архіву АПА та Міністерства закордонних справ, він віддавав перевагу колишньому українському гетьману Павлу Скоропадському, з яким Розенберг підтримував зв'язок постійно (с. 269).

Оцінюючи архів та роль АПА у питаннях зовнішньої політики, на думку дослідниці, слід врахувати його основну роль як політико-ідеологічної служби і значення ролі його практичної діяльності, яку висвітлюють його документальні комплекси, а саме: щодо інформаційно-пропагандистської та культурно-просвітньої роботи за кордоном, підготовки картотек і реферативної інформації, систематизації зібраних і підготовлених матеріалів як інформаційних джерел, які стали інформаційною підтримкою ідей націонал-соціалізму та зовнішньої політики Гітлера.

У четвертому розділі дисертації, який має назву «Служба уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП», міститься висновок, що аналіз комплексів документів свідчить про велику роботу з поширення ідей Розенберга, яка була реалізована зусиллями Центрального лекторію та його регіональних відділень, виданням брошур, газет, журналів, проведенням великих виставок та інших культурних заходів, які б відображали шлях нордичної раси, критику масонства, єврейства, більшовизму тощо.

Проаналізовані дослідницею документи свідчать, що до збору різноманітної інформації про СРСР залучали фахівців з різних галузей, планувалося організувати вивчення політичної системи СРСР, його економіки, галузі охорони здоров'я, вищої та середньої школи, збирання інформації щодо проявів антибільшовицьких настроїв населення. До такої діяльності залучали навіть радянських військовополонених з метою використання їх в ідеологічному протистоянні (с. 350).

П'ятий розділ дисертації містить аналіз доступних документів про діяльність партійних служб Розенберга під час Другої світової війни.

Дослідниця визначила, що архівні фонди Оперативного штабу Розенберга представлені документальними масивами Управління штабу, що знаходилося в Берліні, підрозділів Штабу, що працювали на окупованих територіях, головних робочих і робочих груп, мобільних команд, зондерштабів. Вони розділені на кілька частин, з яких найбільшими є дві, одна з яких зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), інша – у Федеральному архіві Німеччини. При тому документи з фондів ЦДАВО України представлені у спеціальному довіднику, підготовленому дисертанткою (с. 351).

Дослідниця визначила, що значний масив документів в архівах служб Розенберга пов'язаний з висвітленням діяльності місцевих співробітників, колишніх радянських громадян, які добровільно співпрацювали зі службами Розенберга на території СРСР та Німеччини. У його складі представлені документи радянських громадян, що співробітничали з Оперативним штабом Розенберга, зокрема науковців, журналістів, викладачів (с. 384).

Висновки роботи переважно відображають синтез авторських суджень у сфері аналізу документів про діяльність партійних служб Альфреда Розенберга, пов'язану із реалізацією ідеологічної складової політики Третього Райху. Завершується робота достатнім й кваліфіковано структурованим списком використаних джерел та літератури.

Дисертація Н. Г. Кашеварової є оригінальним, самостійним науковим дослідженням із достовірними, належним чином обґрунтованими результатами, які переважно органічно пов'язані із опрацьованим джерельним матеріалом та підтверджені узагальненнями і оцінками у межах окремих сюжетів та цілих розділів.

За своєю тематикою і змістом дисертаційне дослідження Н. Г. Кашеварової «Партійні служби Альфреда Розенберга у реалізації ідеологічної складової політики Третього Райху: історико-документознавчий та джерелознавчий аспекти» загалом відповідає вимогам спеціальності 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Автореферат відображає зміст дисертації та основні результати дослідження і оформлений відповідно до діючих вимог.

Основні положення дисертації та автореферату є ідентичними.

Основні матеріали й положення дисертації викладені у 44 публікаціях, з них 24 статті опубліковані у фахових виданнях України (у т. ч. п'ять – у виданнях, що індексуються у Web of Science та Scopus); дев'ять додатково відображають результати дослідження, серед яких одна монографія (у двох частинах), один довідник-покажчик документів, одна публікація документів; вісім – засвідчують апробацію матеріалів дослідження на конференціях, що свідчить про достатній рівень її апробації.

У той же час дисертаційне дослідження Н. Г. Кашеварової не позбавлене певних недоліків, а тому слід виділити окремі зауваження та побажання:

- дослідниця виходить поза межі визначеного нею предмет-об'єктного поля наукового пошуку, що відповідним чином позначилося й на формуванні висновків дослідження;

- складно погодитися із доцільністю включення до роботи підрозділу 5.3 «Нюрнберзький процес та Міжнародний воєнний трибунал. Оцінка злочинів нацизму»;

- можливо варто було б не розпорошувати історіографічний аналіз по кількох розділах, а зосередити його у одному розділі дисертаційної роботи.

Проте загалом дисертаційне дослідження Н. Г. Кашеварової «Партійні служби Альфреда Розенберга у реалізації ідеологічної складової політики Третього Райху: історико-документознавчий та джерелознавчий аспекти» відповідає вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а його авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент:
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу
політичної культури та ідеології
Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України

Ю. О. Ніколаєць

